

*В.В. Коваленко, канд. екон. наук, доц.
Українська академія банківської справи НБУ*

ІНОЗЕМНИЙ КАПІТАЛ І ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Наявність в економіці будь-якої країни значних обсягів іноземного капіталу є ознакою макроекономічної стабільності, високого рівня довіри інвесторів до її законодавчої, виконавчої влади. Перш за все, це стосується не короткотермінових та спекулятивних інвестицій, а довгострокових й переважно прямих інвестицій. При цьому слід зазначити, що зменшення порівняно з минулими періодами або уповільнення темпів зростання іноземних інвестицій є прямою ознакою нестабільності та недовіри до країни.

Світовий досвід свідчить, що будь-яка країна не може досягти економічної стабільності в умовах ізоляції себе від світової економічної системи. Саме взаємопроникнення окремих національних економік через механізм іноземних інвестицій, створення спільних транснаціональних корпорацій і становлять основу глобалізації світової економіки.

Подальший розвиток банківської системи України значною мірою буде пов'язаний з глобалізаційними процесами, що відбуваються у світовій економіці. У зв'язку з цим дослідження проблеми доступу іноземного капіталу в банківську систему України, його вплив на підвищення рівня капіталізації набуває особливої актуальності.

При цьому слід чітко визначити, що усі елементи режиму допуску іноземного капіталу на внутрішній банківський ринок передбачають загальні підходи, встановлені національною владою відносно економічної політики у країні, зокрема у частині регулювання іноземних інвестицій та банківського сектора.

Аналіз останніх публікацій. Прихильники політики притоку іноземного капіталу вважають, що присутність іноземних банків буде позитивним фактором для розвитку банківської системи, оскільки підвищить рівень конкуренції, забезпечить надходження інвестицій, поліпшить обслуговування економіки України. Проте результати впливу іноземних банків на українську економіку і банківську систему недостатньо досліджені [8].

У Посланні Президента України до Верховної ради “Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного і соціального розвитку України на 2002-2011 роки” зазначено, що основна увага має зосереджуватися зокрема на активному залученні в банківську сферу іноземного капіталу, в тому числі країн – членів ЄС. Цілий ряд опонентів вбачає у цьому більше загроз, ніж позитивних моментів.

Вихід іноземних банків на фінансово-банківську арену України розпочався у 1994 р. Лише за один рік було відкрито 12 банків з іноземними коштами. До 2000 р. їх кількість зросла до 30 одиниць, у 2001 р. – стрімко зменшилася на

третину, при ситуації зростання ВВП країни банки отримали можливість розвиватися, кредитуючи реальну економіку. У зв'язку зі звуженням ринку державних цінних паперів, зниженням рівня інфляції і зменшенням дохідності банківських операцій іноземні інвестори віддали перевагу виходу з ринку, а не переорієнтації на інвестиційні кредити.

Слід зазначити, що проблемі приходу іноземного капіталу в банківську систему України приділяють увагу багато вітчизняних економістів та практиків. Вагомий внесок у розв'язання цієї проблеми зробили О. Кіреєв, В. Матвієнко, В. Міщенко, Р. Набок, О. Сугоняко, С. Тігіпко та інші. Незважаючи на існуючі дослідження проблеми приходу іноземного банківського капіталу у вітчизняну банківську систему, доцільно продовжувати наукові та практичні пошуки у даному напрямку.

Метою статті є дослідження принципів притоку іноземного капіталу у вітчизняну банківську систему, вивчення позитивних та негативних наслідків цього явища, формулювання пропозицій щодо захисту інтересів вітчизняних банків.

Виклад основного матеріалу. У контексті посилення інтеграційних процесів в Україні дуже важливим стає питання щодо перспектив і можливих наслідків участі іноземних банків і банківських груп в банківській системі України. Для аналізу цих питань необхідно з'ясувати, яка основна мотивація вкладень іноземних інвесторів в українські банки, які шляхи можуть для цього використовуватися і які позитивні і негативні сторони цього явища існують для суб'єктів українського ринку банківських послуг в короткостроковому і довгостроковому періодах. Також необхідно з'ясувати позицію регулятивних органів щодо цього питання і виявити можливі шляхи подальшого впливу на обсяги іноземного банківського капіталу в Україні. Проведення такого аналізу неможливе без використання досвіду інших країн, особливо країн Центральної і Східної Європи.

Слід зазначити, що у світовій практиці виділяють декілька принципів доступу іноземного капіталу в національні банківські системи.

Принцип національного режиму. Відсутність будь-якої дискримінації в порівнянні з національними інституціями [15]. Фактично це означає, що при ліцензуванні банківської діяльності враховується її національна належність, а у процесі діяльності банківської установи застосовуються подібні по відношенню до установ-резидентів норми банківського регулювання і нагляду. На практиці принцип національного режиму використовується, зазвичай, на підставі міждержавних угод (ОЄСР, ВТО, ЄС).

В ОЄСР, наприклад, він діє лише у частині регулювання і нагляду за діяльністю банківських установ, які контролюються нерезидентами з країн – членів ОЄСР [15]. У рамках ЄС принцип національного режиму реалізується через прийняття єдиних стандартів банківського регулювання і нагляду, включаючи впровадження принципу єдиної банківської ліцензії та визначення переліку видів банківських операцій, які належать взаємному визнанню на території країн – членів ЄС [17].

Принцип взаємності. Зазначений підхід передбачає: країна, що дозволяє створення іноземного банку на власній території, діяльність якого контролюється нерезидентом, за правилами, які дозволені для створення банків країни, що приймає на території країни походження нерезидента. Принцип

взаємності передбачений у законодавстві Канади, Іспанії, Японії, Швейцарії. Федеральне законодавство США де-юре визначає національний режим як на допуск, так і на регулювання, де-факто – закони окремих штатів по відношенню прийняття рішень про ліцензування банків, які контролюються нерезидентом.

Принцип консолідованого нагляду за діяльністю банків, які функціонують в транснаціональному масштабі, їх структурних підрозділів, що передбачає спільну участь у наглядових заходах як країни, де створюється іноземний банк, так і країни походження [16]. Представництва іноземних банків не підпадають під цей принцип, оскільки не здійснюють банківські операції. Наглядові заходи реалізуються за трьома напрямками: платоспроможність, ліквідність та конверсійні операції. Розподіл функцій нагляду за платоспроможністю залежить від типу установи, яка створюється за участю нерезидента. Моніторинг за спроможністю іноземного дочірнього банку відповідати за своїми зобов'язаннями покладається на обидві сторони, оскільки платоспроможність материнського банку може бути адекватно оцінена з урахуванням фінансового стану усіх підконтрольних філіалів.

Моніторинг стану ліквідності іноземного філіалу підпадає під компетенцію країни перебування. Аналіз конверсійних операцій і відкритих валютних операцій здійснюється на спільній основі. В межах зазначеної моделі компетентні наглядові органи держав інформують один одного про фінансовий стан або виявлені правопорушення.

Слід зазначити, що рівень присутності нерезидентів у банківській системі визначається режимом їх доступу, який має широку градацію і адекватний місцевим банківським установам, а також корелює не тільки з економічними потребами в іноземному капіталі, але і з чинниками політичного характеру. Досвід свідчить, що різні обмеження по відношенню до іноземних інвестицій широко використовуються у країнах з ринками, які розвиваються, а також у розвинутих країнах (табл. 1).

Таблиця 1

Обмеження, які застосовуються до функціонування іноземного капіталу у різних країнах

Країна	Характеристика обмежень
Бразилія	<ul style="list-style-type: none"> - збільшення розміру і ваги участі в статутному капіталі банків та приватизації державних установ; - доступ іноземних компаній до фінансової національної системи може бути закритий центральним банком у випадках порушення стійкості платіжного балансу; - купівля нерезидентами державних фінансових інститутів дозволена у випадках, коли для придбання використовуються тільки іноземні кошти, або за наявності спеціального дозволу Міністерства планування і бюджету
Канада	<ul style="list-style-type: none"> - встановлено ліміт сумарного розміру активів дочірніх банків, який контролюється нерезидентом не із США, в 12 % від сукупних активів банківської системи; - для відкриття більш ніж одного філіалу неамериканським дочірнім банком вимагається дозвіл відповідних органів
Франція	<ul style="list-style-type: none"> - “національний режим” по відношенню до банків, які не є членами ЄС, приймаються на умовах взаємності; - у процесі приватизації інвесторам не із ЄС не може бути реалізовано більше ніж 20 % статутного капіталу установи

Ісландія	- розмір прямих інвестицій в банки країни обмежений лімітом в 25 % сукупного статутного капіталу усіх банків
Мексика	<ul style="list-style-type: none">- на період не більше трьох років, починаючи з 2000 року, встановлюється можливість збереження максимальної питомої ваги участі в капіталі банку країни 25 %;- при перевищенні питомої ваги 25 % участі в банківському капіталі нерезидентів із країн – членів ОЄСР можуть бути проведені консультації з метою аналізу впливу цих банків на економіку країни з можливою часовою фіксацією ліміту цієї участі;- дочірні фінансові установи, які контролюються нерезидентами, не можуть створювати філіали, агентства і дочірні структури за межами країни

Країна	Характеристика обмежень
Норвегія	- дочірні банки нерезидентів створюються на умовах взаємності; - до 1995 року створення філіалів іноземних банків було заборонене
Туреччина	- дозволений порядок створення філіалу або дочірнього банку нерезидентами; - кількість відкритих філіалів іноземних банків не може перевищувати п'яти (2 в Стамбулі та по одному в інших містах); - для першого філіалу встановлено вимогу мінімального розміру додаткового капіталу у розмірі 10 млн. дол. США; - діє принцип взаємності
Великобританія	- розповсюджується принцип взаємності
США	- федеральна резервна система може відмовити комерційному або інвестиційному банку, який контролюється нерезидентом, у виконанні ним функцій дилера державних цінних паперів, якщо на американські банки у зазначеній сфері не розповсюджується національний режим; - обмеження на рівні окремих штатів

Аналізуючи мотивацію участі іноземних банків і банківських груп у вітчизняній банківській системі, слід виділити наступні основні чинники, що впливають на рішення про інвестування в українську банківську систему:

1. Основні чинники, що позитивно впливають на рішення про інвестування:

- вищі, ніж в майже всіх країнах Центральної і Східної Європи, банківські системи яких протягом останнього десятиліття випробували значний приплив іноземного капіталу (дані щодо участі іноземного капіталу в банківських системах цих країн наведені в таблиці 2), рівні ROA і ROE;
- великий потенціал щодо подальшого зростання портфеля активів і пасивів банківської системи навіть без особливих якісних змін в структурі банківських послуг (середньорічні темпи зростання активів банківської системи протягом 2003-2005 рр. складають приблизно 45 %, зобов'язань – приблизно 50 %);
- наявність крупних іноземних корпоративних клієнтів, які вважають за краще обслуговуватися переважно в іноземних банках (експортно-імпортні операції складають більше 65 % від ВВП України);
- практична відсутність на українському ринку деяких видів банківських послуг, які для розвинених країн є традиційними (факторинг, лізинг, форфейтинг тощо);
- інші, окрім перерахованих, істотні конкурентні переваги закордонних банків перед вітчизняними (вища ефективність діяльності, вища якість активів, менша частина неприбуткових активів в структурі активів, висока якість і низька вартість банківських послуг, висока корпоративна культура і прозорість діяльності).

Частка іноземного банківського капіталу в деяких країнах Центральної і Східної Європи на 1 лютого 2006 року

Країна	Частка іноземного капіталу, % від капіталу банківської системи
Словаччина	97
Хорватія	91
Чехія	83
Болгарія	80
Угорщина	77
Польща	70
Країни Балтії	69
Румунія	66
Словенія	38
В середньому за вказаними країнами	74,5
Україна	23

2. Основні чинники, які стримують закордонних інвесторів:

- ризик інвестування в українську банківську систему (ризик країни) – слід зазначити, що внаслідок високого рівня економічних ризиків, в першу чергу пов'язаних саме з нестабільною політичною ситуацією, рейтинг України останнім часом знизився, а прогноз одного з провідних рейтингових агентств S&P змінився зі “стабільного” на “негативний”. Стосовно розвитку саме банківської системи, то опублікований ЄБРР в січні 2006 р. докладний аналіз банківських систем країн СНД свідчить про те, що вітчизняна банківська система стоїть на порозі системної кризи, яка обумовлена в першу чергу великими темпами зростання економіки і відсутністю прозорості ведення банківського бізнесу;
- ризик інвестування в окремих банках – на даний момент українські банки, які готуються до продажу, “накачують” свої активи і капітал з метою підвищення вартості банку, але це не є свідченням підвищення ефективності їх діяльності, тому інвестор піддається ризику, пов'язаному з переоцінкою вартості банку. Також експерти НБУ стверджують, що Національний банк України дотепер не володіє інформацією щодо реальних власників майже 70 % українських банків [11]. Ця непрозорість діяльності може привести до можливості махінацій з боку “прихованих власників” банків під час продажу такого банку або продажу хоча б частини його акцій;
- приклад купівлі банку АППБ “Аваль” свідчить також про істотні ризики втрати частини клієнтів банку його новими власниками (особливо корпоративних), і ризики відсутності очікуваного синергетичного ефекту у разі об'єднання або поглинання банків.

Специфічною рисою розвитку вітчизняного банківського капіталу є його роздробленість. Банківський капітал в Україні розпорошений між великою кількістю малих банківських установ. Хоча на початок 2006 р. структура банків

за обсягом статутного капіталу дещо змінилася, головним чином під впливом динаміки кількості найбільших та малих банків, однак кількість малих банків найбільша. Кількість банків зі статутним капіталом понад 20 млн. євро зросла на 6 одиниць і становила 28 банків. Група банків зі статутним капіталом від 5 до 10 млн. євро зросла вдвічі. Кількість банків зі статутним капіталом від 5 до 10 млн. євро зменшилася на 34 одиниці і становила 28 банків [1, с. 165].

Малі банки, значна кількість яких надійні і платоспроможні, повинні займати своє місце в економіці. Вони зорієнтовані на специфічну клієнтуру і виконують функції з її обслуговування. Для розвитку ринкової економіки дуже важливо, що саме малі банки обслуговують здебільшого підприємства малого бізнесу, який займає значне місце у виробництві матеріальних благ і послуг, робить значний вклад у розвиток нових технологій, забезпечує зайнятість і є ефективним засобом економічного і соціального розвитку регіонів.

Нині немає підстав казати, що великий банк зі значним обсягом капіталу є більш стійкий, ніж малий банк з невеликим капіталом. Малі банки по надійності стоять не нижче, а навіть вище великих банків, які так само стають банкрутами, про що свідчить досвід банківської практики в Україні (Градобанк, “Денді”, банк “Відродження”, банк “Слов’янський”, “Україна”).

Слід зазначити, що впродовж останніх років спостерігається тенденція до зростання частки іноземного капіталу, зокрема російського, в сукупному банківському капіталі України. Зацікавленість інвесторів пов’язана, в першу чергу, зі стабілізацією економічної ситуації. На банки зі 100-відсотковою участю іноземного капіталу припадає незначна частина сукупного статутного капіталу і активів банківської системи України, що становить 4,5 % від усього банківського капіталу. За даними НБУ, станом на 01.01.2006 на території України зареєстровано 186 комерційних банків. Серед створених за участю іноземного капіталу діють 23 банківські установи, або 12,3 % від загальної кількості банків, в тому числі 9 банків, або 4,8 % від загальної кількості – зі 100%-м іноземним капіталом (таблиця 3).

Таблиця 3

Банки з іноземним капіталом у загальній структурі банківських установ України (1991-2005 рр.) [1, с. 158-161]

Роки	Загальна кількість банків	Кількість банків за участю інозем. капіталу	Кількість банків зі 100 %-м інозем. капіталом	Частка банків з інозем. капіталом	Частка банків зі 100 %-м інозем. капіталом
1991	76	–	–	0	0
1992	133	–	–	0	0
1993	211	–	–	0	0
1994	228	12	1	5,3	0,4
1995	230	12	1	5,2	0,4
1996	229	14	2	6,1	0,9
1997	227	22	6	9,7	2,6
1998	214	28	9	13,1	4,2
1999	203	30	8	14,8	3,9

2000	195	31	7	15,9	3,6
2001	189	28	6	14,8	3,2
2002	182	20	7	11,0	3,8
2003	183	20	7	10,9	3,8
2004	182	19	7	10,4	3,9
2005	186	23	9	12,3	4,8
Прогноз на 01.01.2007	161	24-28	8-10	14,0	5,6

Щодо позитивних і негативних сторін залучення іноземного банківського капіталу на рівні банківської системи зокрема і країни в цілому, то негативні моменти цього явища існують переважно в короткостроковому періоді і торкаються здебільшого процесів укрупнення банківської системи і банкрутства деяких “кишенькових банків”. Щодо негативного впливу збільшення частки іноземного банківського капіталу на розвиток країни в довгостроковому періоді, то він пов’язаний, по-перше, з підвищенням ризику відтоку капіталу за кордон у разі надзвичайних подій або відтоку спекулятивного капіталу у разі істотного зниження процентних ставок в економіці; по-друге, з переміщенням за кордон центру ухвалення основних рішень щодо зміни стратегії і тактики діяльності найбільших банків у разі їх купівлі іноземними структурами, що зменшить можливість НБУ здійснювати ефективну грошово-кредитну політику; по-третє, з можливостями купівлі за заниженою ціною великих українських підприємств (наприклад, “Нафтогаз України”) шляхом привласнення підприємства у разі неповернення кредиту (деякі експерти НБУ вважають, що банки Росії (Внешторгбанк, Ощадбанк, Банк Москви) здійснюють інтервенцію в банківську систему України саме з цією метою [9]).

Висновки та напрямки подальших досліджень. Для розширення сфери впливу іноземного банківського капіталу необхідно уникати його надмірної концентрації та монополізації на одному із сегментів ринку банківських послуг; забезпечувати належний рівень прозорості джерел зовнішнього інвестування; стимулювати не тільки приплив іноземних коштів у вітчизняну банківську систему, а й запозичувати передовий досвід, передусім новітній менеджмент та технології ведення банківського бізнесу, нових послуг і продуктів, програмного забезпечення, що заохочувало б вітчизняні банки до підвищення рівня обслуговування власної клієнтури.

Для забезпечення фінансової безпеки банківської системи України від необґрунтованого притоку іноземного капіталу необхідно вирішити наступні питання:

- досягнення європейського рівня монетизації економіки та зменшення частки позабанківського обігу грошей;
- розробка ефективних схем концентрації банківського капіталу;
- запровадження системи управління грошовими потоками в державі шляхом їх концентрації у провідних банках на пріоритетних напрямках розвитку держави;

- законодавчий захист українських банків, які кредитують пріоритетні напрямки економіки;
- розробка механізму захисту інтересів вкладників у банки з іноземним капіталом;
- удосконалення процедури нагляду та регулювання діяльності банків з іноземним капіталом;
- з метою захисту національної банківської системи приділяти більше уваги підвищенню її конкурентоспроможності, а саме розробити державну політику розвитку і підтримки національних банків; розробити банками власні стратегії реформування та змін в менеджменті;
- створення умов для надходження національних інвестицій до капіталу банків на підставі сприяння легалізації некримінальних капіталів, сприяння виходу акцій банків на фондовий ринок, законодавче забезпечення правового захисту міноритарних акціонерів;
- уряду більше уваги приділяти роботі з підвищення суверенного рейтингу України;
- розробити стратегію встановлення певних обмежень на діяльність банків з іноземним капіталом на найближчі п'ять років з метою уникнення відтоку капіталу за кордон у разі кризових явищ;
- використання принципу взаємності присутності іноземного капіталу в банківській системі України.

Список літератури

1. Бюлетень Національного банку України. – 2006. – № 2. – 167 с.
2. Версаль Н.І. Проблеми відкриття філій іноземних банків.// Фінанси України. – 2004. – № 5. – С. 131-137.
3. Горюнов Д. Собака на сене // Инвестиционная газета. – 2004 г., 16 марта. – С. 8.
4. Задерей Н. Объем сделок по слиянию и поглощению в банковской системе в 2005 году побієт все показатели прошлых лет // www.uabanker.net/daily/2005/10/0840.html.
5. Міщенко В.І., Шаповалов А.В., Салтинський В.В., Вядрова І.М. Реорганізація та реструктуризація комерційних банків: Навч. посібник. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2002. – 216 с.
6. Міщенко В., Набок Р. Роль іноземного капіталу в банківському секторі країни // Вісник Національного банку України. – 2005. – № 10. – С. 38-44.
7. Науменкова С. Оцінка впливу галузевої приналежності на рівень перспективної платоспроможності позичальника // Вісник НБУ. – 2005. – № 7. – С. 14-21.
8. Патрікац Л., Крохмалюк Д. Проблеми та перспективи розвитку банківської системи України // Вісник національного банку України. – 2004. – № 1. – С. 38-43.
9. Песоцкая Р. Русский безразмер // Бизнес. – 2006. – № 11. – С. 46-49.
10. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III // www.rada.gov.ua.
11. Савин В. Троянский капитал // Бизнес. – 2006. – № 10. – С. 44-47.
12. Самсоненко Л. Філії інобанків: персона нон грата чи запораука конкуренції? // Урядовий кур'єр. – 2004 р., 5 лютого. – С. 8.
13. Смерженко Т., Другов О. Проблеми та перспективи розвитку банківської системи в умовах євроінтеграції України // Вісник НБУ. – 2005. – № 11. – С. 34-37.
14. Шелудько Н.М. Іноземний капітал у банківському секторі України: тенденції, проблеми, перспективи // Фінанси України. – 2004. – № 12. – С. 100-107.
15. OECD Declaration on International Investment and Multinational Enterprises. – OECD. – 1976. – 21 June. – Ст.. 2, пункт 1.; Ст.. 2, пункт 4.

16. Principles for the Supervision of Banks' Establishments. – BIS. – 1983. – May.
Second Council Directive of 15 December 1989 (89/646/ EEC). Annex List.
Отримано 26.05.2006

Коваленко, В.В. Іноземний капітал і фінансова безпека банківської системи України
[Текст] / В.В. Коваленко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи
України: збірник наукових праць. - Суми: УАБС НБУ, 2006. - Т. 16. - С. 43-52.